

Om POM – Programmet för odlad mångfald

En stor del av det här häftet av SBT ägnas åt programmet för odlad mångfald – POM – ett ambitiöst projekt som syftar till att kartlägga och bevara våra gamla kulturväxter. Eva Jansson och Jens Weibull berättar vad det rör sig om.

EVA JANSSON & JENS WEIBULL

Under mer än 10 000 år har människan odlat växter på åkern och senare i trädgården. Våra förfäder valde medvetet ut växter med de egenskaper som var mest nyttiga och användbara. Växterna anpassades successivt till människans behov – på så vis uppstod våra kulturväxter. Odling av kulturväxter har en lång historia i vårt land. Mängder av arter och sorter har anpassats till våra förhållanden och deras genetiska mångfald är ett viktigt arv att förvalta. Vi har alla – som forskare, växtförädlare, trädgårdsodlare eller konsumenter – ett ansvar för att bevara dessa resurser. Tänk på all den skönhet som finns i våra kulturväxters form- och färgrikedom! Och inte minst hur de berikar vår matlagning!

Vad är POM?

Programmet för odlad mångfald (POM) samordnar arbetet med svenska kulturväxter. POM är Sveriges verktyg för att förverkliga FN:s globala aktionsplan för att bevara och hållbart nyttja våra så kallade växtgenetiska resurser. I december 2000 beslutade regeringen att genomföra programmet i sin helhet. Dessförinnan hade en arbetsgrupp under ledning av Jordbruksverket utformat ett brett upplagt förslag (SJV 1998). POM ingår som ett delmål under miljö kvalitetsmålet ”Ett rikt odlingslandskap”, och ska vara fullt utbyggt till år 2010. Jordbruksverket är ansvarig myndighet och Centrum för

biologisk mångfald har fått i uppdrag att fungera som samordnare av verksamheten. Arbetet bedrivs från enheten som är placerad i Alnarp i sydvästra Skåne. Mer information går att finna på POM:s hemsida (www.pom.info).

Inventering av kulturväxter

En första uppgift för programmet är att helt enkelt försöka få en bild av vad som finns av genurser i Sverige. Därför ska alla kulturväxter och deras släktingar inventeras. Vårt land har sina rikaste genurser inom främst vallväxterna, fruktträden och de vilda bären. POM:s nätverk (se ruta nedan) har i samråd arbetat fram en handlingsplan som beskriver hur detta konkret ska gå till. Mer om detta kommer längre fram i artikeln. I nätverket ingår alla de parter som i något avseende arbetar med kulturväxter.

Det finns många frågor att ta ställning till i handlingsplanen. I vilken ände ska man börja? Vad är egentligen viktigast ur svenskt perspektiv: vete, krusbär, rosor, hjärtstilla eller något helt annat? Och i vilken del av landet bör man sätta igång? Finns det tillräckligt med personer som har kompetens att utföra inventeringar och som

Vilka ingår i POM?

- Jordbruksverket
- Naturvårdsverket
- Formas
- Riksantikvarieämbetet
- Sveriges lantbruksuniversitet
- De botaniska trädgårdarna
- Näringsens organisationer LRF och GRO
- Växtförädlingssektorn
- FOR, Fritidsodlingens Riksorganisation
- Friluftsmuseerna
- Föreningen Sesam
- Nordiska genbanken
- Sveriges Pomologiska Sällskap

Figur 1. POM:s uppopp vänder sig till allmänheten och har snabbt fått god spridning i olika media. Fröuppropet avslutades med utgången av 2003.

har kunskap att känna igen olika sorter av till exempel äpplen eller dagliljor? Hur ska insamlingarna organiseras? Vilken typ av information behöver registreras och ska växterna vara fritt tillgängliga eller inte? För att inte tala om behovet av att finansiera ett så omfattande arbete ...

Under 2001 utarbetades därför en strategi (SJV 2002) för att ange riktlinjerna för det kommande arbetet. Den ska vara ett redskap att gå tillbaka till under hela inventeringsperioden fram till 2010. Strategin sammanfattar de prioriteringar mellan växtgrupper som POM:s alla aktörer har diskuterat fram och anger en tidsplan för hur inventeringen ska bedrivas. Den beskriver också hur det insamlade materialet ska bevaras, samt diskuterar vilka möjligheter det finns att dela på ansvaret mellan olika parter för olika växtgrupper eller släkten. En del av strategin tar också upp den viktiga aspekten om fullödlig dokumentation och spridning av information.

Provinventeringar ledde vidare

Innan arbetet kunde sätta igång med den landsomfattande inventeringen behövde vi skaffa oss mer erfarenhet. Därför genomfördes några olika provinventeringar under 2000 av narcisser, pelargon och rosor, alla folkkära växter med lång odlingshistoria i landet. Ett mycket tydligt resultat från provinventeringarna är att

det var lätt att genom uppopp i media snabbt få in ett stort växtmaterial om växten är välkänd (Jansson & Persson samt Martinsson, detta häfte). Inventeringen av rosor visade att om flera inventeringsmetoder kombineras, och dessutom sker i samverkan med personer som både har

Figur 2. Exempel på gamla fröpåsar med ärter som har skickats in till Fröuppropet.

Figur 3. En bild tagen under första världskriget eller i början på 1920-talet. Ärtor, kål och bönor växer i kökslandet ända fram till huset. Mitt i kökslandet står ett ungt frukt-träd. Ute på åkern växer rovor och potatis. Bondböborna odlas tillsammans med potatisen, dvs. en potatis, en bondeböna, och får på det sättet stöd. Foto: Margareta Lindqvist.

kunskaper om växten ifråga och om bygden och dess historia, så kan resultatet bli ännu bättre (Gustavsson, detta häfte).

Med dessa erfarenheter som grund gick sedan POM vidare med några olika aktiviteter:

1. Genom **Fröuppropet** (figur 1) ”dammsugs” Sverige på återstoden av äldre frömaterial som ännu kan vara livskraftigt. Tyngdpunkten har lagts på grönsaker, men i den mån ettåriga prydnadsväxter också påträffas så samlas de också in. Fröuppropet avslutades i och med utgången av 2003. Majoriteten av de insända fröproverna utgörs av ärtor (trädgårdsärt, gråärt) och bönor (brytböna eller brun böna för mogen skörd) (figur 2). Detta var väntat eftersom ärtväxterna generellt har hårda frön som klarar att ligga mycket länge – också under olämpliga betingelser – utan att förlora i grobarhet. Flera av dessa baljväxter har hållits i odling under flera generationer inom en familj och har då gått i arv framför allt på kvinnosidan. Så är fallet med bondebönan från Romfartuna i Västmanland (figur 3).

Men det finns också exempel på kålrötter som fröodlats inom familjen eller släkten under 100–150 år och därmed förts vidare! Ett spektakulärt fynd var en gammal tobakssort kallad ”Tofta” som för närvarande undersöks beträffande grobarhet. Ingen svensk tobak finns hit-

tills bevarad vid Nordiska genbanken. Av andra viktiga köksväxter som vitkål, blomkål, morot, gurka, sallat eller rödbeta har inga fynd rapporterats. Hela listan över Fröuppropets fynd går att läsa på POM:s hemsida.

2. Genom två nya landstäckande upprop – **Krusbärsuppropet** (figur 4) och **Perennuppropet** (figur 1) – har vi satt igång med att inventera krusbärsorter och värdefulla fleråriga prydnadsväxter. Båda dessa grupper riskerar att försvinna i takt med att äldre trädgårdar byter ägare och innehåll. Bärinventeringens främsta mål är att spåra lokalsorter med unika egenskaper samt att återfinna borttappade sorter, vilka minner om den första svenska växtförädlingen. Bland de senare kan till exempel nämnas jordgubbssorten ’Inga’, som marknadsfördes på Alnarp 1933 och odlades kommersiellt på Möja i Stockholms skärgård en bit in på 1960-talet. Idag är ’Inga’ spårlöst borta, men sortens ingående beskrivning i litteraturen liksom dess tidigare stora spridning ger hopp om återfinnande.

Av prydnadsväxterna är siktet i ett första skede inställt på gamla rabattperenner. Vi är i första hand intresserade av akleja, aster, funkia/ hosta, höstflox, pion, riddarsporre, solbrud och stormhatt, som har planterats före år 1940. Eftersom Perennuppropet kommer att pågå

Figur 4. "Blott Sverige svenska krusbär har" – men vilka har vi egentligen kvar?

under flera år kommer arterna att variera mellan åren. Startskottet för Perennuppropet gick på trädgårdsmässan i Älvsjö våren 2003, och sedan har vi gjort upprop i tidningar, radio och i SVT:s trädgårdsprogram Gröna rum. Resultaten har inte låtit vänta på sig och cirka 160 brevsvår har hittills kommit in, från Lappland i norr till Skåne i söder. Flest svar har vi fått från Södermanland. Att devisen "som man ropar får man svar" stämmer visar detta upprop med stor tydlighet. De allra flesta brev rör stormhattar, antagligen eftersom Rune Bengtsson talade om dem i Gröna rum. Höstflox och pioner kommer som goda tvåor respektive treor. Men även tips om andra långlivade perenner som liljor av olika slag, binkor, prästkragar, violer och primulor har kommit in. Hur mycket människor kan berätta om sina växter skiftar väldigt; vissa kan berätta om växtens historia nära hundra år tillbaka i tiden och andra bara om de tio till femton

senaste åren. De allra flesta brev handlar ändå om växter där ägaren kan historiken tillbaka till 1930-talet.

Anna Hansdotters pion

I ett av breven berättas om en pion som gått i samma släkt i minst fyra generationer. Anna Hansdotter, född 1839, bodde tillsammans med sin man i ett torp utanför Tranemo i Västergötland. Invid husväggen växte under alla år en fyll, mörkröd bondpion *Paeonia ×festiva*. När hon blev äldre och fick svårt att klara sig själv fick hon flytta hem till sin son. Det hon saknade allra mest från sitt förra hem var pionen och hon beklagade sig över att hon inte fått den med sig. Till sist tyckte hennes son så synd om henne att han vandrade över en mil till det gamla torpet, grävde upp pionen, tog den med sig och planterade den i sin egen trädgård. Detta skedde i slutet av 1910-talet eller början av 1920-talet.

Pionen har sedan gått i arv och finns nu hos Anna Hansdotters barnbarnsbarn. De försöker i sin tur lära sina barnbarn att det är något alldeles speciellt med just den här pionen.

Trädgårdsstormhatten från Kivijärvi

En del av dem som sänt in brev vet faktiskt varifrån de gamla perennerna ursprungligen kommit. År 1927 flyttade en ung, nyutexaminerad skollärlarinna från Luleå upp till den lilla byn Kivijärvi i Tornedalen. Hon var engagerad i Jordbrukarnas ungdomsförbund och mycket intresserad av skolträdgårdsfrågan. I början av 1930-talet byggdes ett nytt skolhus i byn och lärarinnan köpte då några plantor av riddarsporre *Delphinium* och stormhatt *Aconitum ×bicolor* 'Bicolor' från Hietalas handelsträdgård i Korva, Övertorneå, som hon planterade runt skolhuset. Vår och ibland höst delade hon sedan plantorna och gav till eleverna och deras föräldrar. De allra flesta av de riddarsporrar och stormhattar som idag finns i Kivijärvi kommer därför troligen från plantorna som en ung, entusiastisk lärarinna köpte i början av 1930-talet.

Lärarinnan planterade också riddarsporren och stormhatten runt sitt eget hus, byggt 1937 och dessa står fortfarande kvar. Lärarinnans

dotter åker varje år de många milen från Göteborg upp till sitt föräldrahem för att sköta om dem.

De båda nya uppropen har egna e-post-adresser (krusbarsuppropet@pom.info och perennuppropet@pom.info) dit den intresserade kan skriva och lämna information om intressant material. POM garanterar att ingen information kommer att lämnas ut till obehöriga utan samtycke från uppgiftslämnaren.

3. I samarbete med Nordiska Genbanken (www.ngb.se) i Alnarp pågår ett utvecklingsarbete av ett rationellt webbaserat system för att kunna registrera och lagra alla inventeringsuppgifter. Här är tanken att den intresserade ska kunna söka all upptänklig information om enskilda arter, till exempel fynd, sortförekomst, var i landet arten eller sorten hålls i odling eller på annat sätt bevaras.

I ett senare skede (tabell 1) ska andra växtgrupper också inventeras, bland annat prydnads-träd och buskar, fruktträd och nötter samt vissa landskapsväxter. Av de klassiska jordbruksväxterna kommer fokus att läggas på vallväxterna, de enda som faktiskt finns naturligt i Sverige. Krydd- och medicinalväxter, grönytegräs och rumsväxter är lågt prioriterade, men kan

komma att inventeras om bara finansieringen kan säkras.

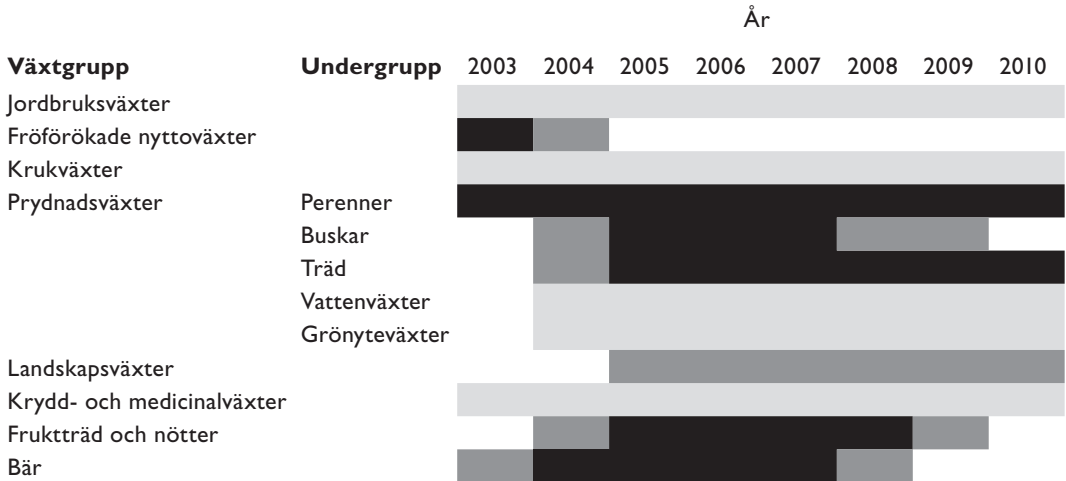
4. POM behöver många fler inventerare än vad som finns att tillgå idag. Den starka traditionen av botaniska inventeringar i Sverige är en bra grund att stå på. Trots detta är de som praktiskt har arbetat med kulturväxter, och därmed har skaffat sig en träning i att känna igen släkten, arter och sorter, betydligt färre. Särskilt akut är det kanske beträffande kunskapen om prydnadsväxterna. Botanister med dessa kunskaper tillhör ofta en äldre skolad generation där den typen av kunskap premierades, och de blir hela tiden färre. Därför måste vi återigen utbilda personer, dels i inventeringsmetodik, dels i att känna igen de olika kulturväxtgrupperna och i vissa fall också sortkännedom. Planeringen för den kommande utbildningen är i full fart och just nu förbereds ett studiematerial till detta. Avsikten är att genomföra ett par utbildnings-tillfällen på olika platser i landet under 2004 och sedan följa upp dessa med praktiska övningar under växtsäsongen.

Sveriges Pomologiska Sällskap (SPS) har redan satt igång en verksamhet för att träna yngre intresserade i pomologins fascinerande värld. Syftet är att ge grundkunskaper i att känna igen de odlade fruktträden och bärbus-

Figur 5. Jordgubbsorten 'Finn' kom, liksom 'Inga', också från Alnarp och lanserades på 1950-talet. Den finns bevarad för framtiden. Nordiska genbankens bildarkiv.

Tabell 1. Olika växtgrupper har olika prioritet (■ Hög prioritet, ■ Medelhög prioritet, □ Lägst prioritet) och kommer att behandlas under olika skeden fram till 2010 då programmet, enligt miljö kvalitetsmålet "Ett rikt odlingslandskap", skall vara fullt utbyggt.

karna, också under vintern, så att inventeringar av dessa växtgrupper kan sätta igång i större skala. Man lägger stor vikt vid att känna igen olika sorter eftersom ett mål är att kunna dokumentera den geografiska spridningen av frukt- och bärsorter i landet. Dessutom är det ju värdefullt att exempelvis kunna skilja en vanlig och vitt spridd utländsk sort från en fin lokalsort eller en helt okänd. Den pomologiskt intresserade rekommenderas att kontakta SPS för ytterligare information (www.svepom.com).

Nationella samlingar

I det längre perspektivet kommer vi att kunna se olika samlingar av insamlade kulturväxter byggas upp. Dessa är tänkta att innehålla det mest intressanta och värdefulla av svenska genresurser av alla de växtgrupper inventeringen avser. Syftet är att kunna tillhandahålla ett sortiment för demonstration, utbildning och forskning som är tillgängligt för alla. Redan idag har arbetet med att bygga upp en nationell samling av frukt och bär satts igång (figur 5). Detta kommer att göras vid SLU:s institution för växtvetenskap i Balsgård utanför Kristianstad. Till samlingen räknas så kallade mandatsorter, alltså sorter av

svenskt ursprung (både lokala och förädlade) liksom utländska sorter med lång dokumenterad odlingstradition i landet (Hjalmarsson 2003). Bland de insamlade påsk- och pingstliljorna (Jansson & Persson, detta häfte) kommer också ett representativt urval att göras för att slutligen skapa en nationell samling av narcisser. Var någonstans dessa framtida nationella samlingar till slut kommer att placeras har ännu inte bestämts. Men det är viktigt att framhålla att ansvaret för dem måste präglas av hög kompetens och ett långsiktigt åtagande.

Från och med 2003 har det ekonomiska stödet till den nationella samlingen för frukt och bär också omfattat pengar till en halvtidstjänst som genbankskurator. I kuratorns uppgifter ingår bland annat att bygga upp samlingen, att komplettera sortimenten i de lokala klonarkiven och att utarbeta planer för att bevara och sköta materialet.

Slutord

Konventionen om biologisk mångfald (www.biodiv.org) och de olika dokumenten som kommit i dess vågsvall, har inneburit att det idag finns ett politiskt åtagande på högsta nivå. Därför känns

det just nu oerhört stimulerande att kunna få arbeta med frågor om kulturväxternas bevarande och nyttjande. Biologisk mångfald handlar ju om båda sidor av myntet, både den vilda och den "tama" mångfalden. I mötet med allmänhetens entusiasm för de odlade växterna får arbetet en alldeles särskild krydda. De närmaste åren kommer det att finnas många uppgifter för den enskilde att bli engagerad i. Det ligger en härlig utmaning framför oss! 🌿

- Vi vill tacka Inger Hjalmarsson (Nordiska genbanken) och Linnea Oskarsson för hjälp med vissa textavsnitt.

Citerad litteratur

Hjalmarsson, I. 2003. Så bevaras svenska frukter, bär och nötter. – Ur: Lønne Dille, L. (red.), Nordiska genressurser 2003, Nordiska Ministerrådet, sid. 12.

SJV 1998. Förslag till nationellt program för växtgenetiska resurser. – Statens Jordbruksverk, Rapport 1998: 19.

SJV 2002. Strategi för inventering av kulturväxter i Sverige. – Statens Jordbruksverk, Rapport 2002: 8.

ABSTRACT

Jansson, E. & Weibull, J. 2004. Om POM – Programmet för odlad mångfald. [POM – Sweden's national programme for plant genetic resources.] – Svensk Bot. Tidskr. 98: 3–9. Uppsala. ISSN 0039-646X.

In December 2000 Sweden adopted a national Programme for the Diversity of Cultivated Plants (POM). Through this programme, work on cultivated plants will be coordinated and developed to improve conservation and use of our resources. POM's major fields of work include conservation, utilisation, research and development, education and information, and international co-operation.

A priority issue includes a national inventory to be made of our cultivated plants and their relatives. A 10-year strategy has been developed that lays down the principles and priorities of how the inventory will be carried out. Comprehensive inventories of certain plant groups (berry crops, perennial ornamentals) have recently been initiated throughout Sweden.

Presently POM involves a wide range of partners, including government agencies, research institutes, plant breeders, open-air museums, botanic gardens,

grower's associations, NGOs and others. The programme is headed by the Swedish Board of Agriculture and coordinated by the Swedish Biodiversity Centre (Alnarp).

Eva Jansson är fil.dr och forskare vid Centrum för biologisk mångfald i Alnarp. Hon ägnar huvuddelen av sin verksamhet åt arbetet som samordnare för POM. Adress: Centrum för biologisk mångfald, Box

54, 230 53 Alnarp

E-post: eva.jansson@cbm.slu.se

Jens Weibull är docent och arbetar också som forskare vid Centrum för biologisk mångfald i Alnarp. Jens är för närvarande också svensk fokalkpunkt för Sveriges internationella arbete med växternas genressurser.

ser.

Adress: Centrum för biologisk mångfald, Box 54, 230 53 Alnarp

E-post: jens.weibull@cbm.slu.se